

80 onns rumantsch sco lingua naziunala

DA RICO VALÄR

■ **Il 20 da favrer 1938 è il rumantsch vegnì reconuschì en ina votaziun federala sco lingua naziunala svizra cun ina maiorità istorica da 91,6%. Questa reconuschientscha costituzionala è senz'ater stada da gronda impurtanza per il svilup, il mantegniment e la promozion dal rumantsch en ils ultims otg decennis.** Avant 10 onns, per il giubileum da 70 onns, hai jau preschentà en questa gasetta ina cronologia da divers pass che han manà a questa votaziun. Oz vulesch jau preschentar trais elements per mai centrals dal context istoric che ha pussibilità questa votaziun e quest resultat remartgabel.

L'autodeterminaziun dals pievels

A la fin da l'Emprima Guerra mundiala, durant la quala il problem da las naziunalitads e cuminanzas è stà fitg virulent, han ils stadis alliads stgaffi in sistem da contracts bi- e multilaterals per proteger minoritads culturalas e linguistics e lur dretgs. Per consequenza ed oravant tut cun l'enconuschent program da 14 puncts dal president american Woodrow Wilson ha la dumonda da l'autodeterminaziun dals pievels survegnì gronda actualitad. Wilson ha annunzià quel sutstritgond: «Aspiraziuns naziunalas ston vegnir respectadas; pievels duain vegnir dominads e guvernads mo cun lur consentiment. Il dretg dals pievels dad autodeterminaziun, da decider sez, n'è betg mo ina frasa – igl è in principi obligatoric da nossa acziun.» Ils exponents da las organisaziuns rumantschas èn s'interessads fitg per quest principi, per questa idea che las cuminanzas linguistics duain pudair decider sezzas davart lur destin. Tranter auter han els vesì tar ils Ladins da las Dolomitas che vulevan restar Austriacs, ma èn vegnids sutta mess a l'Italia, quant svelto che l'autodeterminaziun riva a ses cunfins e quant impurtant ch'igl è per pitschnas cuminanzas linguistics da far valair lur dretgs. En quest connex e sa referind a la voluntad d'autodeterminaziun da la minorità rumantscha è vegnida fundada la Lia Rumantscha dal 1919. La meglra organizaziun dals Rumantschs ha pussibilità d'exprimer cun vusch unida lur basegns e pretendiuns. In postulat ch'è vegnì menziunà gia tar la fundaziun da la Lia Rumantscha ma pareva quella giada brav utopic era la reconuschientscha dal rumantsch sco lingua naziunala en la Constituziun federala. Pir ils onns 1930 è vegnì il mument ideal per confruntar la

Il president communal Peter Conradin Planta beneventa las cumissiuns parlamentaras a la staziun da Zuoz.

politica federala ed il pievel svizzer cun quest postulat e quai per dus motivs:

Il naziunalissem talian

Sut Benito Mussolini e ses stadi fascist ha i dà in ferm moviment naziunalistic en l'Italia dals onns 1920 e 1930. Ils schenumnads irredentists talians metevan ferventamain en dumonda ch'il rumantsch saja ina atgna lingua. Per els era il rumantsch mo in dialect talian – e sco tut ils pledaders da dialects talians stuevan er ils Rumantschs vegnir spendrads e turnar en la bratscha da la Mamma Italia. Concretamain pretendevan ils irredentists talians che tut ils territoris da lingua taliana e rumantscha da la Svizra vegnian integrads en il stadi talian – il cunfin da l'Italia al Gottard! En connex cun questa propaganda è natiralmain la dumonda sch'il rumantsch saja ina atgna lingua daventada fitg politica. Tut en ina eri impurtant per la Svizra da confirmar cler e net ch'il rumantsch saja ina lingua e cultura independenta dal talian – e cun quai er las pretendiuns dals irredentists mo aria chauda. La reconuschientscha dal rumantsch è uschia daventada ina dumonda d'impurtanza naziunala.

La defaisa spiertala da la patria

Pervi da la smanatscha tras la Germania nazistica al nord e l'Italia fascistica al sid è creschì en Svizra il basegn d'unir las forzas e da defender las atgnas valurs. Questa voluntad e necessitad han chattà lur realisaziun en il program politic da la de-

faisa spiertala da la patria che vuleva rinforzar l'identità svizra sin la basa da valurs sco patriotissem, independenza, atschadadad al sulom patern, voluntad da sa defender, respect dals pitschens. «Unitad en la diversità» era la devisa. En quest context han las uniuns rumantschas organisà cun il sustegn da bleras organisaziuns patrioticas, dad exponents da la scienza, litteratura e cultura e da divers politichers – oravant tut il cusseglier federal naziunal-conservativ Philipp Etter – ina campagna d'infurmaziun naziunala. En nundumbraivlas occurrenz culturalas cun chant, folclora e referats, en emissiuns radiofonicas, reportaschas ed artitgels da pressa è la populaziun svizra vegnida sensibilisada per la lingua e cultura rumantscha e per il giavisch dals Rumantschs che lur lingua vegnia reconuschida. En il spiert dal temp en ils Rumantschs vegnids preschentads sco pitschen pievel alpin che ama e defenda sias tradiziuns, sias valladas e sia lingua. Questa simbiosa tranter il postulat da la minorità rumantscha ed il giavisch dal moviment per la defaisa spiertala da la patria da promover valurs svizras ed unir il pievel è stà in dals motivs principals per il grond success da questa votaziun. Ella è stada ina buna pussaivladad dad unir en temps da bleras tensiuns socialas e politicas il pievel svizzer per in postulat idealistic e fitg svizzer – numnadamain il dretg d'autodeterminaziun d'ina pitschna communidad. La Svizra pretendeva quella giada exactamain il medem vers l'Euro-

Dunnas costumadas accompognan il cusseglier federal Philipp Etter tras vischnanca.

© ARCHIV CULTUREL ENGIADIN'OTA

pa. Il resultat che demussa nair sin alv ina unitad remartgabla è vegnì celebrà euforicamain da l'elita politica sco mussament per la concordia dal pievel svizzer.

In pelegrinadi tras la Libra Rezia

Anc in pèr plets davart in mument particular da la propaganda per la reconuschientscha dal rumantsch, essend ch'ins ha chattà dal 2013 en l'Archiv Culturel d'Engiadin'Ota en il relasch dal fotograf Gustav Sommer fotografias fin quella giada nunpublitgadas da quel eveniment: Avant che las chombras federalas han tractà il postulat dals Rumantschs han duas cumissiuns spezialas cun commembers dal cussegl naziunal e dal cussegl dals chantuns visità ensemen cun cusseglier federal Philipp Etter las valladas rumantschas. Il viadi tras il Grischun, organisà da las uniuns rumantschas, ha gi lieu dals 5 als 7 da fanadur 1937. L'emprim di han ils parlamentaris visità la chapitala grischuna, il segund di l'Engiadina ed il Surses ed il terz di la Surselva. Sin quel viadi han ins preschentà sper divers referats e visitas da bibliotecas e monuments (p. ex. il Museum Engiadinais, la Cuort Ligia Grischa e la claustra da Mustér) surtut blera folclora rumantscha: dunnas costumadas, chanzuns popularas, gruppas da saut, lavur manuala. Il segund di ha in tren spezial manà ils parlamentaris da Cuir en Engiadina. A la staziun da Zuoz èn las cumissiuns vegnidas beneventadas dal president communal Peter Conradin Planta. Lura han

dunnas costumadas accompagnà ils signurs tras vischnanca per visitar chasas e piazzas. Las mattettas han surdà grusaidas ed il coro da damas da Zuoz ha chantà «Chara lingua da la mamma». Interessant è en quest connex ina intervista radiofonica dals onns 1960 cun Andrea Schorta che ha accompagnà las cumissiuns. El raquinta ch'el saja rivà a Zuoz ed haja vis tut quellas inscripziuns rumantschas vi da las chasas. El haja sa chapescha ludà il president communal persuerter. Quel al haja respundi sut vusch che la color saja anc frestga...

En mintga cas ha il viadi tras las valladas rumantschas fatg gronda impressiun als parlamentaris che han decidì anc a Mustér unanimamain da proponer a las chombras federalas dad acceptar il postulat dals Rumantschs e da reconuscher il rumantsch sco lingua naziunala. Ed en las sesidas parlamentaras il december 1937 han els raquintà cun verva da lur «pelegrinadi tras la Libra Rezia» ch'als pareva per part sco in viadi enavos en ina Svizra ideala d'antruras.

Las fotografias da Gustav Sommer documenteschan l'arrivada dals parlamentaris a Zuoz e lur gir tras vischnanca ed ans permettan sper ils rapports scrits ed orals da las persunas partecipadas quella giada a nus oz da survegnir in purtret direct da quest mument istoric. Igl è da sperar che la digitalisaziun actuala da blers relaschs fotografics grischuns permettia da chattar ulteriuras fotografias da quest viadi excepziunal.